

ՄԱՄՎԵԼ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԳՊՀ դասախոս

ԿԱՊԵԼԸ ՈՐՊԵՍ ԽԱՓԱՆՄԱՆ ՄԻՋՈՑ, ԶՆՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴ ԵՎ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿ՝ ՉՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՐԻԱՏՈՆԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ հանցագործներին պարաններով, երկաթյա շղթաներով կապելը գրադաշտական և վաղբրիատոնեական իրավունքում եղել է քրեադատավարական խափանման միջոց, քննության մեթոդ (անձին զոջման ու խոստովանության հակելու միջոց) և պատժատեսակ, կրել է ծիսական-արարողակարգային բնույթ: Ընդ որում, կապելը ոչ միայն որպես պատիժ, այլ նաև որպես խափանման միջոց ու քննության մեթոդ նույնպես ծառայել է հանցագործությունների կանխման նպատակներին: Կապելու ձևերը եղել են տարբեր: Ամբարշտություն, աղանդավորություն և զանազան այլ ծանր հանցագործություններ կատարած անձանց նկատմամբ, որոնք հրաժարվել են զոջալուց, մեղքերը խոստովանելուց, ներում ու փրկություն հայցելուց, որպես պատժատեսակ և կատարածի համար որպես հատուցում կիրառվել են կապելու հատուկ, առավել խիստ ու դաժան ձևեր: Դրանք կրել են «չարաչար», «խիստ», «կարևոր», «բուռն» և այլ անվանումներ: Նման դեպքերում հանցագործը կապվել է պարանոցից, ոտքերից ու ձեռքերից, նրա մարմնին տրվել է դիվակակ տեսք, որից հետո նա նետվել է Խոր Վիրապ (ինչպես Գրիգոր Լուսավորիչը) կամ շղթայակապ բանտարկվել (ինչպես Արշակ Երկրորդ հայոց թագավորը), կամ մահապատժվել այլ միջոցներով (ինչպես սուրբ կույսեր Հռիփսիմեն, Գայանեն և այլք): Հիմնավորվում է նաև, որ հանցագործներին զանազան խորհրդանշական-ծիսական ձևերով կապելուն վերաբերող գրադաշտական նորմեր, պատժատեսակներ և այլն, Գրիգոր Լուսավորչի կողմից ներմուծվել են հայկական վաղբրիատոնեական իրավական համակարգ և լեզուամասնագիտական:

Հիմնաբառեր- Տրդատ Երրորդ Մեծ, Գրիգոր Լուսավորիչ, կապել, գրադաշտական Հայաստան, քրիստոնեական Հայաստան, Խոր Վիրապ, դժոխք:

Հին իրանական և հայկական իրավունքի ճանաչման պատմական կամ իրավահայտ աղբյուրների մեջ կարելի է հանդիպել կասկածյալին, մեղադրյալին կամ դատապարտյալին տարբեր ձևերով կապելու, և նրանց այդ վիճակում զանազան մարմնական տանջանքներ պատճառելու նկարագրություններ: Այդ փաստերն ուսումնասիրելիս անմիջապես էլ ակնհայտ է դառնում, որ հանցագործներին կապելը չի եղել սոսկ խափանման միջոց: Այն ունեցել է ծիսական-արարողակարգային նշանակություն և բնույթ, եղել գրադաշտական նախաքննական, դատաքննական-դատավարական հնարանք, դրա ընթացակարգն ապահովող հարցաքննության եղանակ ու մեթոդ, քննության ընթացակարգն ապահովող միջոց, ինչպես նաև պատժատեսակ: Այն հրապարակորեն և հանդիսավորաբար կիրառվել է առանձնապես վտանգավոր արարքներ կատարած անձանց՝ աստվածների նկատմամբ «անշնորհակալ» գտնվողների, ամբարիշտների, աղանդավորների, ամբարտավանների և այլն նկատմամբ: Ընդ որում, իրականության մեջ կապելու (կապկապելու) գրադաշտական-մոգական ծեսը կատարվել է ըստ որոշակի կանոնների ու ընթացակարգերի, առավել չափով նմանեցվելով կապելու այն ձևերին, որոնք, ըստ իրանական իրավա-

հայտ աղբյուրների, դևերի կողմից կիրառվել են դժոխքում հանգրվանած մեղավոր հոգիների նկատմամբ:

Որպես աստվածային դատարանում վարույթն ապահովող միջոց և պատժատեսակ հատուկ ձևով կապելը հիշատակվում է Ավեստայի «Չրադաշտի փորձությունը» ֆրակարդի 29-րդ ստանսում: Համաձայն դրա չարագործ մարդու մահվանից երեք օր հետո թռչում-գալիս է մահվան դև Վիզարշը, բռնում մահացածի մարմնի գլխավերևում տատանվող նրա մեղավոր հոգուն, *կապում և քարշ է տալիս* Չինվատ կամրջի մոտ գտնվող աստվածային դատարան²: Իրանական իրավունքի ճանաչման մյուս աղբյուրի՝ «Դատաստան-ի Մենոգ-ի խրատի» առաջին հարցում (գլխում) Վիզարշ դևի կողմից մեղավորի հոգուն կապկապելը և աստվածային դատարան քարշ տալը նկարագրվում է ավելի գունագեղ կերպով: Ըստ դրա դև Վիզարշը «...մեղավոր հոգուն *կապում է ամենասարսափելի* եղանակներով, և ...տանում Չինվատ կամրջի մոտ: Եվ այնժամ արդարակյաց Ռաշնը մեղադրում է այդ հոգուն մեղավորության մեջ: Դրանից (դատավճռի կայացումից) հետո դև Վիզարշը բռնում է մեղավորի հոգուն, անխղճաբար, դաժանորեն ծեծում և տանջում նրան: Իսկ մեղավորի հոգին բարձրաձայն լացում և

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հեկեկում է, ուժեղ աղաչում և խնդրում...: Դրանից հետո դև Վիզարշը կատաղությամբ նրան քարշ է տալիս ամենաներքին դժոխքը: Եվ այնժամ աղջիկը, որը նման չէ ոչ մի ուրիշ աղջկա, դուրս է գալիս նրան դիմավորելու: Եվ հարցնում է հոգին այդ չարագործուն աղջկան. «Ո՞վ ես դու: Ես երբեք աշխարհում չեմ տեսել ավելի վատ և սարսափելի տեսք ունեցող աղջկա, որպիսին դու ես»: Ի պատասխան աղջիկն ասում է. «Ես աղջիկ չեմ, այլ քո գործերը, ո՞վ դու դժնի՝ չար մտքերով, չար խոսքերով, չար գործերով և չար հավատով...»³:

Այսպիսով, ըստ այս իրավահայտ աղբյուրների երկրային կյանքում հանցագործություններ կատարած և արդեն մահացած, այդ թվում՝ մահապատժված անձին պարաններով կամ շղթաներով կապելուն տրվել է հատուկ նշանակություն և իմաստ: Մահվանից հետո նրանց հոգիները աստվածային դատարան են բերվել հատուկ ձևերով կապված վիճակում և քարշ տալով⁴: Դատավճռի կայացումից հետո դև Վիզարշը կապված վիճակում նրանց քարշ է տվել դժոխք, և այնտեղ նրանք շարունակել են մնալ կապանքների մեջ: Եվ այդպես՝ մինչև մեռելների հարությունը և արդար դատաստանը:

Դժոխքում մարդկանց հոգիներին կապելու ձևեր և կապված լինելու տեսարաններ են նկարագրված նաև գրադաշտական այնպիսի իրավահայտ աղբյուրում, ինչպիսին «Արտա Վիրապ նամակն» է: Դրանում նկարագրված է մոգերի կողմից երկնային արքայություն և դժոխք առաքված սուրբ Արտա Վիրապի շրջագայության պատմությունը: Դժոխքում գտնվելիս նա տեսնում է հանցավոր շատ հոգիների, որոնք սառցափոսերում էին գտնվում սարսափելի ձևերով կապկապված վիճակում:

Ըստ այդ գրքի 37-րդ գլխի դժոխքի մի սառցափոսում նա տեսնում է մի խումբ տղամարդկանց և կանանց, «որոնց հոգիները դժոխքում գլխիվայր (կապված) կախված էին: Եվ նրանց ամբողջ մարմինը կրծում էին օձերը, կարիճները և այլ խրաֆստարներ»: Արտա Վիրապի հարցին, թե ինչու են այդ հոգիները նման տանջանքների մատնված, նրան ուղեկցող դիցերը՝ Սրոշ Առաքիհին և Ատր Յագատը պատասխանում են, որ նրանք երկրային կյանքում «չեն հոգացել ջրի և կրակի մասին...»⁶: Նույն աղբյուրի 58-րդ գլխում Արտա Վիրապը դժոխքի մեկ այլ սառցափոսում տեսնում է մեկ այլ կապված մարդու հոգու, որին «քարշ տվողները քարշ էին տալիս դժոխք և շարունակ հարվածում էին»: Եվ դա՝ ջրերը («մեծ ջուրը», «ավազանի ջուրը» և «գնայուն ջուրը») պղծելու համար: Ջուրը, կրակը և հողը գրադաշտական սրբազան տարերքներ են՝ պաշտպանվող իրավունքով⁷: Եվ այդ հոգիները փաստորեն դատապարտված են եղել կապ-

ված վիճակում նման պատիժներ կրելու՝ անհավատության, աղանդավորության համար:

Նույն աղբյուրի 67-րդ գլխում Արտա Վիրապը դժոխքի մեկ այլ սառցափոսում տեսնում է ևս մի չարագործ մարդու հոգու, «որը կախված էր մի ուրիշ դժոխքի խավարում»: Իսկ 74-րդ գլխում էլ նա այնտեղ տեսնում է մի խումբ հոգիների, «որոնք գլխիվայր մի ուրիշ կախված էին»: Պարզվում է, որ նրանք «երկրի վրա անասուններից, կովերին և ոչխարներին սպանել և մորթոտել են»⁸:

Համաձայն «Արտա Վիրապ Նամակի» 77-րդ գլխի՝ դժոխքի մեկ այլ սառցափոսում Արտա Վիրապը տեսնում է «...հոգիների, որոնց մեջքը, ձեռքերը և ոտքերը պատած էին վերքերով, և հետևից գլխիվայր կախված էին և ծանր քարեր էին տեղում նրանց մեջքին»: Պարզվում է, որ նրանք աստվածային դատարանի կողմից այդպիսի պատժի են արժանացել անասունների հետ դիտավորյալ կերպով վատ, «հակառակ օրենքի» վարվելու համար: Օ. Չունակովայի կողմից «Արտա Վիրապ Նամակի» ռուսերեն թարգմանության մեջ, բացի ամենայնից, նշված է նաև, որ նրանց «թևերը *հետևից կապված էին*», և նրանք «գլխիվայր կապված-կախված էին հալած պղնձի վրա»¹⁰: Օ. Չունակովայի այս թարգմանությունից հետևում է նաև, որ վերոնշված բոլոր դեպքերում կախվածները եղել են կապված վիճակում: Հասկանալի է, որ առանց կապվելու մեղավոր հոգիները կախվել չէին կարող:

Նույն իրավահայտ աղբյուրի 80-րդ գլխում էլ Արտա Վիրապը դժոխքի սառցափոսերից մեկում նորից տեսնում է «մի քանի հոգիներ, որոնք գլխիվայր կախված էին դժոխքում»: Նրանք շարունակ աղաղակում էին. «չափն ուղիղ է»: Պարզվում է, որ նրանց ոտքերից կապել և կախել էին «չափը խախտելու», «երկրի վրա քարը, կապիճը և այլ չափեր փոքր բռնելու համար»¹¹: Իսկ նրանց աղաղակը չափի ուղիղ լինելու մասին բազմիմաստ է: Դա նշանակում է, որ նրանք իրենց նկատմամբ նշանակված պատիժը համարում են երկրային կյանքում գործած արարքների համար սահմանված ճիշտ և արդարացի չափ՝ զղջալով դրանց կատարման համար: Դժոխքում զղջալը նշանակություն չունի և չի մեղմացնում դատապարտյալի վիճակը, բայց կարող է հաշվի առնվել մեռելների հարության և վերջին դատաստանի ժամանակ:

Իսկ ահա նույն աղբյուրի 88-րդ գլխում էլ Արտա Վիրապը դժոխքի մեկ այլ սառցափոսում տեսնում է «մի մարդու հոգի, որը գլխիվայր կախված էր կախաղանից և սեռական հարաբերություն ուներ դժոխքում» (Օ. Չունակովայի թարգմանությունում՝ «ձեռնաշարժությամբ էր զբաղվում») ¹²: Այդ ընթացքում հոգին զղջման խոսքեր չի ասում: Իսկ դա նշանակում է, որ վերջին դատաստանի ժամանակ

նրան ներում չի լինելու:

Ավետաայի «Օրմագղ-յաշտի» 27-րդ գլխում Օրմագղը (Արամագղը, Ահուր-Մագղը) Ջրադաշտին ասում է, որ պետք է «կործանել սրբազան առաքինությամբ սրբերի՝ նրանց («լավագույն աշխարհի» թշնամիների – Ս.Խ.) թշնամությունը: *Փակեցե՞ք* ականջները նրանց, թաթերը նրանց՝ բռնեցե՞ք, ոտքերը նրանց փշրեցե՞ք և *կապեցե՞ք* նրանց»: Իսկ Ավետաայի «Արդ-յաշտի» 38-րդ տանը գրադաշտական հերոս Տրայտոնը՝ աղոթելով Աշի դիցուհուն, նրանից խնդրում է. «Այնպիսի հաջողություն տու՛ր ինձ, ո՛վ բարերար Աշի, որ ես կարողանամ գերել թուրանցի Ֆրանխրասյանին և *կապյալ* տանել¹⁵, *կապյալ* բերել այդ շարագործին Խոսրովի մոտ»: Այսպիսով, Արամագղ աստվածահայրը հրամայում է կապել «լավագույն աշխարհի» թշնամիներին, փշրել նրանց ոտքերը և կապել նրանց, իսկ Տրայտոն հերոսը երագում է գերել և կապել գրադաշտական հավատի այնպիսի մի ամբարիշտ թշնամու, ինչպիսին Ֆրանխրասյանն է, և կապված վիճակում նրան քարշ տալ Խոսրով թագավորի մոտ: Այսպիսով, Ավետաայի այս տողերից պարզվում է, որ իրական կյանքում հանցավորին կապված վիճակում դատարան բերելը (և դատարանից պատժավայր տանելը) կատարվել է ճիշտ այնպես, ինչպես դա արվել է դև Վիզարշի կողմից՝ հանդերձյալ կյանքում:

Այսպիսով, պարզվում է, որ զանազան ձևերով կապելը իսկապես էլ եղել է գրադաշտական նախաքննական քրեադատավարական ծիսական միջոց, խափանման միջոց և պատիժ: Բայց միայն իրանական այս իրավահայտ աղբյուրների հիման վրա հնարավոր չէ լիարժեք պատկերացում կազմել կապելու իմաստի ու նշանակության մասին: Դա հնարավոր է կատարել միայն հին հայկական իրավահայտ աղբյուրների հիման վրա ու միջոցով՝ իրանական աղբյուրների հետ դրանք սերտ կապի մեջ դնելով:

Հանցագործներին զանազան ձևերով կապելու մասին բազմաթիվ հիշատակումներ են առկա գրադաշտական իրավունքի ճանաչման այնպիսի վաղբրիստոնեական հայկական աղբյուրներում, ինչպիսիք են՝ Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմությունը», Գրիգոր Լուսավորչի «Հաճախապատում ճառքը», Փավստոս Բուզանդի, Դազար Փարպեցու, Եղիշեի և այլ պատմիչների երկերը: Բայց պետք է զարմանքով փաստել, որ հայկական այս և այլ աղբյուրների հետազոտությամբ զբաղվող գիտնականները, հատկապես՝ հայ, զարմանալիորեն հեռու են դրանք Ավետաայի և գրադաշտական այլ պատմական աղբյուրների հետ կապելուց: Այնինչ դրանց անբակտելի միասնությունն ու կապն ակնառու է: Պետք է նաև շեշտել, որ գրադաշտությունը և Ավետա-

տան նաև հայկական, և ոչ թե միայն պարսկական երևույթներ են: Բացի դրանից, գրադաշտությունը հայերին բռնությամբ չի պարտադրվել, ինչպես կարծում են ոմանք¹⁴: Ընդհակառակը, Հայաստանից է այն տարվել Իրան: Ջրադաշտն էլ, ըստ որոշ աղբյուրների, հայ է¹⁵: Նա Իրանի միջինասիական երկրամաս է գնացել Հայաստանից կամ մերձակա շրջաններից¹⁶, այնտեղ քարոզել իր ուսմունքը, ստեղծել ֆենոմենալ պետաիրավական համակարգ՝ սկիզբ դնելով գրադաշտական քաղաքակրթությանը:

Կապելը որպես նախաքննության և դատաքննության իրականացման միջոց և մեթոդ, այդ թվում՝ խափանման միջոց և որպես պատիժ՝ ուղեկցվող ծիսական արարողակարգերով, նախ և առաջ ներկայացված ու նկարագրված է Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմության» մեջ: Ըստ այդ աղբյուրի, երբ Մեծ Հայքի Տրդատ Երրորդ թագավորը (282/283-330/332), «իր արքայության առաջին տարում» (մոտավորապես 282-283 թթ.), Երիզա ավանի Անահիտ դիցուհու տաճարում, Մեծ Հայքն ազատագրելու հերթական արշավն սկսելու առթիվ գոհության պատարագ մատուցելիս է լինում, ապա նրա շքախմբի անդամ Գրիգոր Լուսավորիչը հրաժարվում է Անահիտ Աստվածուհուն երկրպագել: Բացահայտվում է նրա քրիստոնյա լինելը: Թագավորը նրան մեղադրում է աղանդավորության, ապախտավորության¹⁷ մեջ: Հայտարարվում է, որ այդ արարքների կատարման համար Գրիգորն արժանի է նեղության, անարգանքի «...և յառաջ ձգելոյ՝ բանդ և կապանս և մահ, որ հատան է գյոյս կենաց մարդկան...»¹⁸: Այսպիսով, Ագաթանգեղոսի կողմից մատնանշվում են ոչ միայն հանցավոր արարքները, որը կատարել է Գրիգորը, այլև դրա համար օրենքով նախատեսված պատիժը՝ «բանդ և կապանս և մահ»: Պետք է ասել, որ «բանդ և կապանս» բառակապակցությունը Ագաթանգեղոսի գրքի սինքրոն թարգմանության մեջ ճիշտ չի թարգմանվել: «Բանդ» բառը թարգմանվել է որպես «բանտ»: Այնինչ «բանդ»՝ տվյալ դեպքում նշանակում է թոկ՝ «կապ, յօդուած, գոտի»՝ առաջացած պարսկերեն «band» բառից¹⁹: Եվ խոսքն այստեղ Գրիգորին թոկերով կամ շղթաներով կապելու, և ոչ թե բանտարկելու (որը նույնպես ենթադրվում է) մասին է:

Գրիգոր Լուսավորչի կողմից կատարած հանցանքների կապակցությամբ քննություն սկսելով՝ թագավորը նրան առաջարկում է զղջալ, խոստովանել մեղքերը, «ողիցն պաշտոն մատուցել» և այդպիսով խուսափել սարսափելի պատիժներից, որոնք օրենքով նախատեսված են նման արարքներ կատարելու համար: Եվ երբ նա հրաժարվում է իրեն տրված այդ հնարավորությունից, ապա անմիջա-

www.journal.lawinstitute.am

պես էլ կապվում է: Եվ կապելը քննության այս փուլում հանդես է գալիս որպես քրեադատավարական խափանման միջոց՝ կիրառվող կասկածյալի նկատմամբ, նրա կողմից քննությունից ու դատից խուսափելը բացառելու և նրան զոջման հակելու համար: Այն նաև գործի քննությունը (հրապարակավ կատարվող) վարելու մեթոդ է, ինչպես նաև հանցագործությունների կանխման ու նախա-կանխման միջոց:

Գրիգորին կապելու և հարցաքննելու ընթացքում թագավորը նրան սպառնում է զանազան տանջանքներով: Ազաթանգեղոսի երկի 56-57-րդ պարբերություններում բերված է Գրիգորի պատասխանը թագավորի այդ սպառնալիքներին: Նա հայտարարում է, որ չի վախենում «բանդից և կապանքներից», որ ինքն արդեն իսկ «կապված» է Քրիստոսի կողմից, և որ զանազան «նեղություններ» կրելու համար ուրախ կլինի: Նա նաև համոզվածություն է հայտնում (64-րդ պարբ.), որ Քրիստոսն «...արձակեսցե՛ղ *զկապեալս* ի տանէ *կապանաց* կռապաշտութեան՝ որ *կապեալ են ի մեղս*, և իսկեսցե՛ղ զշրթայս անօրէնութեան՝ որ են իբրև զբեզ: Իսկ յայդպիսի *կապանաց*, զոր դուդ սպառնաս՝ տվոր է յայտնել զողորմութեան շնորհս և փրկել զյուսացեալս իր»²⁰: Այնուհետև նա համարձակորեն զրադաշտական աստվածներին անվանում է անշունչ, ձեռակերտ առարկաներ, «անշունչ և անմռունչ» երևակայական արարածներ, ձիեր և ջորիներ (պարբ. 67-69-րդ):

Լսելով այդ ամենը, զայրագնած թագավորը նրան մեղադրում է նոր հանցանքների՝ զրադաշտական աստվածներին անպատվելու մեջ և հրամայում «...*ես կապել* զնա ձեռս ետս, և *արկանել զգալ* (բերանակապ) *ի բերան նորա*, և ետ կախել շառաշեղս աղի ի վերայ ողին նորա, և տալ *զգեղոս* կրծից նորա, և արկանել առասանս (բարակ թոկերով – Ս.Խ.) ի *կապս կրծից զելարանացն, կապել* և համբառնեալ ի բարձրաւանդակ տանիս, ապարանիս որմոյն մեքենայիս: Եւ կայր *պրկեալ կապեալ* այնպես զաւորս եօթն: Եւ յետ յեօթն աւորն ետ հրաման, և լուծին զնա ի *չարաչար, և ի դառն կապանացն*, և ածին կացուցին յառաջի նորա»²¹: «Չարաչար դառն կապանաց» մատնելը և 7 օր կախելը *զրադաշտական* նախաքննությունը, դատավարությունն ուղեկցող ծիսական-դատավարական արարողություն է: Տվյալ դեպքում բեմադրվում է այն վիճակը, որում հայտնվում են ամբարիշտները և աղանդավորները դժոխքում: «Արտա Վիրապ Նամակի» 77-րդ գլխում ներկայացված է մի տեսարան, ըստ որի Արտա Վիրապը դժոխքում շրջագայելիս տեսնում է «հոգիներ, որոնց մեջքը, ձեռքերը և ոտքերը պատած էին վերքերով, և հետևից գլխավայր կախված էին և ծանր քարեր էին տեղում

նրանց մեջքին»: Իսկ այդ հոգիները ողբում և զոջում էին՝ երկրում կատարած իրենց անիրավությունների համար: Նույն տեղում էլ պարզվում է, որ նրանք այդպիսի պատժի են արժանացել ընտանի անասունների հետ դիտավորյալ կերպով վատ, «հակառակ օրենքի», վիրավորական կերպով վարվելու համար²²: Գրիգորն էլ նույնպիսի տանջանքների էր ենթարկվում, քանզի նա աստվածներին կոչել էր ձիեր ու ջորիներ, այդպիսով վիրավորանք հասցնելով թե՛ աստվածներին, թե՛ անասուններին: Բայց եթե զրադաշտական դժոխքի կապյալները անկեղծորեն զոջում են երկրում կատարած իրենց հանցանքների համար, ապա Գրիգորը՝ ոչ: Իսկ թագավորը ձգտում է այդպիսի կտտանքների միջոցով Գրիգորին հակել զոջման ու ապաշխարանքի: Այդպիսով նա ցանկանում է Գրիգորին «փրկել» դժոխք ընկնելուց, որտեղ զոջալն արդեն որևէ նշանակություն չունի:

Այդպիսով, դեռևս նախաքննության ընթացքում, իրականացվել են պատժի չորս գլխավոր նպատակներ. սպասվելիք պատժի սպառնալիքով ազդել հանցագործի վրա, ստորացնել, ահաբեկել նրան և հակել զոջման ու մեղքերի խոստովանության (հատուկ պրևենցիա): Հաջորդ նպատակն է նաև ահաբեկել պոտենցիալ հանցագործներին, դրանով իսկ կանխել նման տեսակի հանցագործությունների կատարումը (ընդհանուր պրևենցիա): Բացի դրանից, հրապարակային քննության ու կտտանքների նպատակն է վերադաստիարակել «հանցագործին» և զրադաշտական կրոնն ու եկեղեցին պաշտպանել ոտնձգություններից: Պետք է նաև նշել, որ Ավեստայի մեջ, ինչպես նաև իրանական զրադաշտական որևէ այլ աղբյուրում «չարաչար ու դառն կապանքներ» արտահայտություն չի հանդիպում: Թեև, ինչպես տեսնում ենք, նման պրևենտիվ ներգործության միջոց, և այն էլ՝ հրապարակայնորեն կատարվող նախաքննության փուլում, գոյություն ունեցել է:

Յոթ օր հետո, ազատվելով «չարաչար ու դառն կապանքներից», Գրիգոր Լուսավորիչը նորից բերման է ենթարկվում թագավորի մոտ՝ հարցաքննության: Թագավորը, անկասկած, նրանից սպասում է զոջման խոսքերի: Բայց նախահարձակ լինելով նա մեղադրում է թագավորին հեթանոս լինելու մեջ, նորից նշավակում զրադաշտական աստվածներին և հավաքված մարդկանց ու դահիճներին քարոզում քրիստոնեական գաղափարներ: Լսելով այդ, թագավորը հրամայում է (Ազաթանգեղոս, 74-րդ պարբ.) նորից «*կախել զնա զլիսիվայր զմիտյ ոտանէն*. զի մինչ դեռ կայցե՛ գլխիվայր՝ *ձխեսցեն ի ներքոյ նորա աղբ*, և արբցե՛ զան սաստիկ բրօք դալարովք: Եվ տանջեցին զնա տասն այր՝ ըստ հրամանի թագավորին. և կայր նա կախեալ այնպես

աուրս եօթն»²³ :

Հասկանալի է, որ կախելու այս նոր տեսակը նույնպես դժոխսյին պատկերի ծիսական, հրապարակային բեմադրություն է՝ գրադաշտական նախաքննական օրինական մեթոդ: «Արտա Վիրապ Նամակի» 67-րդ գլխում նկարագրված է, թե ինչպես դժոխքում շրջագայելիս Արտա Վիրապը տեսնում է մի չարագործ մարդու հոգու, որը կախված է եղել «...մի ոտքից դժոխքի խավարում»²⁴ : Նույն աղբյուրի 93-րդ գլխում էլ նկարագրված է դժոխքում մի ոտքից կախված մեկ այլ մեղավոր հոգի, որի գլխի տակ աղբ էին վառել, որպեսզի նա ծխից ու տոթից շնչահեղձ լինի: Այդ իրավահայտ աղբյուրի այլ գլուխներում նույնպես նկարագրված են համանման տեսարաններ²⁵ : Այդ ամենը նորից վկայում է այն մասին, որ թագավորը նորից կամայականորեն չի գործում: Գրիգորը կտտանքների է ենթարկվում ըստ գրադաշտական օրենքի և քննչական-դատական որոշակի ծիսակարգով: Կտտանքի տեսակների ընտրությունն ու կիրառումն էլ ունի որոշակի իմաստ և նշանակություն: Տվյալ դեպքում դրանք կիրառվում են հավատի դեմ ոտնձգած անձի նկատմամբ: Նմանները նույնպիսի տանջանքներ են կրում դժոխքում:

Այդպես 7 օր լինելով կախված մեկ ոտքից, ու ստիպված լինելով շնչել վառված աղբի ծուխ, Գրիգոր Լուսավորիչը շարունակել է քարոզել քրիստոնեական գաղափարներ: Եվ «...կայր նա *կախեալ* այսպես՝ խոսեցավ զայս ամենայն. և գրեցին ատենակալ դպիրքն նշանագրեացն. Ջի առ ոչինչ համարեալ *զկախադանն*, և ոչ զբրածեծ գանին գրեաց ինչ զվիշտս...»²⁶ : Դպիրներն էլ գրի են առել նրա մտքերը, որպեսզի դրանք, որպես մեղավորության ապացույց, թագավորական դատարանում օգտագործեն նրա դեմ²⁷ : Լսելով դպիրների զեկույցը և տեսնելով Գրիգորի «համառությունը» (Ազաթանգեղոս, 102-րդ պարբ.), թագավորը հրամայել է «...բերել կոճեղս փայտից, և *առնել ըստ ողորի խտացած ոտից նորա. և դնել և պնդել ուժգին առատկոք* («*քարակ պարաններով ուժգին պրկեք*»), մինչև իջաներ արիւնն ընդ ծայրս ոտից մատանց նորա...»²⁸ : Եվ դա նորից՝ Գրիգորին զղջման հակելու, նրա հոգին կործանումից «փրկելու», նրան ուղղելու և վերադաստիարակելու, ինչպես նաև հանդիսատեսներին աստիճանաբար նպատակով:

Ազաթանգեղոսի գրքի 115-րդ պարբերությունում էլ նկարագրված է Գրիգորին կապելու մի նոր խորհրդավոր ձև: Երբ վերջինս հեթոթական անգամ մերժում է իրեն ուղղված զղջալու, ներում և փրկություն խնդրելու պահանջը, ապա Թագավորը հրաման է տալիս «...արկանել կապիճս երկաթիս ի ծունկս նորա, և վարել ուռուճս ստուարս, և բառնալ

ի *կախադան*՝ մինչև յոչեցին ծունկը նորա անդէն: Եվ կաց կախեալ այնպես գերիս աուրս»²⁹ : Այսպիսով, Գրիգորի ծնկներին հագցրել են երկաթե կապիճներ, դրանք ամրացրել կռաններով, որից հետո կապել և նորից թուկերով կախել կախադանից: Հարց է առաջանում, թե ինչու՞ են նրա ծնկներին կապիճներ կապել, ի՞նչ բան է կապիճը, և ինչպե՞ս ու ինչու՞ են այդպես հռչակել նրա ծնկները: Կապիճը եղել է սրնքապան գրահ «կամ էլ նման տանջական մի գործիք»³⁰ : Հասկանալի է, որ տվյալ դեպքում կապիճն օգտագործվել է որպես տանջական գործիք: Նրա ոտքերի թաթերն ու ծնկները կապիճների միջոցով հնարավորինս ծռվել, այլանդակվել են, դրանց տրվել է դեղերի ոտքերի և ծնկների նման ձևեր: Հար և նման այն դեղի ոտքերի ձևերին, որին իր մագիլներով բռնել և պահում է ավեստական Վարագն թռչունը՝ պատկերված Սիսիանում հայտնաբերված մ.թ.ա. 1-ին դարի մեդալիոնի վրա³¹ : Ավեստայի «Թադման ծես» ֆրակարդի 72-րդ ստանսում էլ նկարագրված է դիակային պղծության դևը՝ Դրուշի-յա Նայսուն, «զազրելի ճանճի տեսքով, թռած եկած հյուսիսային կողմից (դժոխքից – Ա.Խ.), դեպի առաջ ցցված ծնկներով, հետևից վեր ցցված հետույքով՝ ամբողջապես ծածկված պտերով (խոցերով), ինչպես մի սարսափելի խրաֆստար (դժոխսյին գեռուն)»³² : Եվ այս դեպքում նորից, որպես գրադաշտական հավատի թշնամու և «դիվական էություն», նրա նկատմամբ կատարվել է մի նոր կրոնաիրավական ծես: Իսկ նպատակը եղել է նրա մարմնին հաղորդել դիվական ձևեր, այդպիսով նրան ստիպել հրաժարվել Քրիստոսի նկատմամբ հավատից:

Կախադանի վրա երեք օր կապված և կախված պահվելուց հետո, երբ թագավորը ցանկացել է շարունակել նախաքննությունը, նրան է մոտեցել իշխաններից մեկը և հայտնել, որ Գրիգորն իրականում նրա հայր Խոսրով Երրորդ Մեծ թագավորին սպանած Անակ Արշակունու որդին է³³ : Իմանալով այդ, թագավորն անմիջապես էլ «...հրաման տայր *կապեալ ոտիք և կապեալ ձեռք և կապեալ պարանոցաւ* խաղացուցանել զնայ Այրարատ գաւառ, և տալ զնա ի դղեակ բերդին Արտաշատ քաղաքի, և իջուցանել ի վիրապն ներքին, որ անհնարին էր խորութեամբ, մինչև անդէն մեռցի: Եվ եղեմ նա յայնմ վիրապի ամս երեքտասան»³⁴ :

Այսպիսով, Գրիգոր Լուսավորիչը դատապարտվել է մահապատժի: Եվ կապվելով հատուկ ձևով՝ ոտքերից, ձեռքերից, պարանոցից, ինչպես կապվել են մահապարտները, նա նետվել է Խոր Վիրապ: Նույն կերպ հանցավոր հոգիներին կապում և նրանց աստվածային դատարան, իսկ այնտեղից էլ դժոխք էր քարշ տալիս մահվան դե Վիզարը³⁵ : Իսկ Գրիգոր Լուսավորչին, հենց երկրա-

յին դժոխքն է կամ դժոխքի նախադուռը՝ լի օձերով և այլ գեռուններով: Եվ ինչպես Արտաշատի, այնպես էլ բոլոր այլ Խոր Վիրապները եղել են ոչ թե բանտարկության վայրեր, ինչպես երբեմն միամտաբար կարծում են որոշ գիտնական այրեր³⁶, այլ դժոխքի նախադռներ, մահապատժելու խցեր: Գրանից հետո Տրդատ Մեծ արքան հրապարակել է երկու հակաաղանդավորական հրամանագրեր, որոնցով դատավորները պարտավորեցվում են դիցերին անպատվողներին «կապեալ ոտիք, կապեալ ձեռք, և կապեալ պարանոցաք ի դուռն արքունի աձցեն»³⁷: Եվ նորից պետք է հիշեցնել, որ Գրիգոր Լուսավորչին տրված բոլոր տանջանքները, այդ թվում՝ կապելու տարբեր ձևերը և պատիժը կապելու և որ Վիրապ նետելու ձևով ոչ թե թագավորի կամ դահիճների հիվանդ երևակայության, կամայականության արդյունք են, այլ զրադաշտական իրավունքով նախատեսված իրավական-ժխտական գործընթացներ:

ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼԻ

¹ Տե՛ս, Ծեսերի և արարողությունների մասին տե՛ս Ковлер А. И. Антропология права. Учебник для вузов. М., 2002, с. 132-138; Марсель Мосс. Социальные функции священного//Набросок общей теории магии. СПб., 2000, с. 107-232; Малиновский Б. Магия, наука и религия//Магический кристалл. Магия глазами ученых и чародеев. М., 1994.

² Տե՛ս, Авеста в русских переводах (1861-1996). Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт Петербург, 1998, с. 123-125.

³ Տե՛ս, Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храт). Подготовлено к печати О. М. Чунаковой.//Памятники письменности Востока, СХІV, М., 1997, с. 6.

⁴ Տե՛ս, Խաչատրյան Ս. Ա., Քարշ տալը որպես հանցագործությունների, խախտումների բացահայտման, կանխման ու նախականիման միջոց և պատժատեսակ: ԳՊՀ գիտական հոդվածների ժողովածու, N 1, 2013թ., էջ 689-706:

⁵ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, պահլավերեն բնագրից թարգմանեց և ծանոթագրեց պրոֆ. Լ. Թ. Աբրահամյան, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1958թ., էջ 64-66:

⁶ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 76:

⁷ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 88:

⁸ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 93:

⁹ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջեր 99-100:

¹⁰ Տե՛ս, Пехлевийская божественная комедия. Книга о праведном Виразе (Арда Вираз Намаг) и другие тексты. Введение, транслитерация пехлевийских текстов, перевод и комментарий О. М. Чунаковой. М., 2001, С. 123.

¹¹ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջեր 101-102:

¹² Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 103: Книга о праведном Виразе, О. Չունակովայի թարգմ., էջ 125:

¹³ Տե՛ս, Авеста в русских переводах (1861-1996), С. 169-170, 360:

¹⁴ Տե՛ս, Russel J. Zoroastrianism in Armenia. Cambridge (MA), London, 1987; Garsoyan Nina, The Iranian Substratum of the "Agatangelos" Cycle, W., 1982; Նույն ինքը՝ Armenia between Bysantinym and the Sasanians. Variorum, Reprint, L., 1985; Widengren G. Mani und der Manichaismus. Stuttgart, 1964; Նույնի՝ Die Religionen Irans. Stuttgart, 1965.

¹⁵ Տե՛ս, Ղևոնդ Ալիշան «Հին հավատք կամ հեթանոսական կրոնք հայոց», Վենետիկ, 1895: Арнобий. Против язычников. СПб, 2008, Кн.1, гл. 5, С.127. Кн.1, гл. 52, С. 156; Платон, Государство//Собрание сочинений, в трех томах, т. 3 (1), М., „Мысль“, 1971, С. 447-450, 452, 453; Климент Александрийский. Строматы. Кн. 5, гл. 3,

103.1.//Отцы и учителя церкви 3-его века. Онтология, т. 1, М., „Либрис“, 1996, С. 243; Հովիկ Ներսիսյան,

«Հայկական Լեռնաշխարհը ըստ Չրադաշտն ու իր Ավեսթան»: Նախաքրիստոնեական աստվածները հայոց. Մի բոլիչ ճշմարտության երկնակամարում// Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2011թ., էջ 355-707:

¹⁶ Տե՛ս, Маковельский А. О. Авеста. Баку, Изд. АН Аз. ССР, 1960. Այս հեղինակն անճոռնի և անհիմն կերպով ձգտում է այժմեան Ադրբեջանն իր թուրք բնակիչներով ներկայացնել վաղնջական ժամանակներից գոյություն ունեցող երկիր ու ժողովուրդ, Չրադաշտին՝ այդ երկրի ու ժողովրդի գավակ, և այդ երկրի հայաստանամերձ շրջաններից Միջին Ասիա գնացած անձ:

¹⁷ Ըստ Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի» ապախտավոր՝ նշանակում է «անսուրբ, պիղծ, ապերախտ, երախտամոռ» և այլն: Տե՛ս, նշված բառարանը, հ. 1-ին, Երևան, 1971թ., էջ 225:

¹⁸ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1983թ., էջ 40:

¹⁹ Տե՛ս, Աճառյան Հր., «Հայերեն արմատական բառարան», հ. 1-ին, Երևան, 1971թ., էջ 406: Պետք է նաև նշել, որ թարգմանիչները այդ 53-րդ պարբերությունում բաց են թողել և չեն թարգմանել նաև «ապախտ» բառը, որը

նույնպես նշանակալից թերացում է:

²⁰ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1983թ., էջ 44:

²¹ Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 46:

²² Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջեր 99-100:

²³ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, նույն տեղում, էջ 50:

²⁴ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 93:

²⁵ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջեր 76, 88, 93, 99-100, 105:

²⁶ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, նույն տեղում, էջ 68:

²⁷ Փաստը, որ դպիրները գրի են առել Գրիգորի խոսքերը, վկայում է այն մասին, որ զրադաշտական Հայաստանում դատավարությունը կատարվել է գրավոր կերպով: Դա էլ նշանակում է, որ հայկական զրադաշտական պետությունը եղել է իրավական պետություն:

²⁸ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, նույն տեղում, էջ 68:

²⁹ Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 74:

³⁰ Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, 1973թ., էջ 525: Ջահուկյան Գ. Բ., Հայերենի ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010թ., էջ 385:

³¹ Տե՛ս, Արտակ Մովսիսյան, Տիգրան Մեծ, թագավորներից մեծագույնը, Երևան, 2010թ., էջ 73:

³² Տե՛ս, Авеста в русских переводах (1861-1996)..., с. 96-97, 107, 451.

³³ Տե՛ս, Խաչատրյան Ս. Ա., Խորով Երրորդ Մեծ Արշակունի արքայի թագավորելու և զոհվելու ժամանակի հարցը, Պատմաբանասիրական հանդես, N 1, 1915թ., էջ 183-203:

³⁴ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, նույն տեղում, էջ 76:

³⁵ Տե՛ս, Авеста в русских переводах (1861-1996), с. 123-125; Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храт), с. 6, 17.

³⁶ Տե՛ս, Թովմասյան Ա., Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, հ. 1, Երևան, 1962թ., էջեր 212-213:

³⁷ Տե՛ս, Ագաթանգեղոս, նույն տեղում, էջեր 78-82: Խաչատրյան Ս. Ա., Տիրիդատ Երրորդ թագավորի հակաադանդավորական հրամանագրերը, դրանց արքիոլոգիական, իրավաբանական, տրամաբանական և սոցիոլոգիական վերլուծությունը, Երևան, 2010թ.:

Самвел Хачатрян

Кандидат юридических наук, доцент, преподаватель ГГУ

РЕЗЮМЕ

Связывание как мера пресечения, метод расследования и вид наказания в зороастрийском и раннехристианском армянском праве

В Авесте и в иранских зороастрийских источниках познания права часто описываются некоторые виды связывания веревками и цепями подозреваемых, обвиняемых и осужденных. Это являлось как мерой пресечения, так и методом судебного следствия, а также видом наказания и компонентом похоронного обряда. Такие обрядовые действия описываются и в армянских раннехристианских источниках познания права - в «Истории Армении» Агафангела, в «Истории Армении» Фавста Бузанда, в «Истории Армении» Лазаря Парпеци а также в книге Египше «О Вардане и армянской войне». В частности, Агафангел описывает историю связывания Григора Просветителя. Когда выяснилось, что состоящий в свите царя Великой Армении Тиридата Третьего Григор является отступником, так как он отказался от зороастризма и стал христианином, то в ходе расследования этого преступления он неоднократно подвергался ритуальному связыванию различными способами. Приговоренный в последствии к смертной казни, он был связан особо «тяжким» образом (ноги и руки притягивались к шее) и брошен в Хор Вирап - место, по своим характеристикам приближенное к зороастрийскому аду.

После подавления восстания 451 года суд при иранском царе Ездигерта Втором осудил многих армянских князей и духовных лиц, а также сатрапа Великой Армении Васака Сюни, к различным видам обрядового связывания и лишения свободы.

Обрядовое связывание впоследствии перешло в раннехристианское армянское право (религию) и применялось в средневековой Армении.

Ключевые слова: *Тиридат Третий, Григорий Просветитель, связывать, зороастрийская Армения, христианская Армения, Хор Вирап, ад.*

Samvel Khachatryan

Doctor of Law, Associate Professor, GSU Lecturer

*SUMMARY**Tying as a preventive measure, a method of investigation and a form of punishment
in Zoroastrian and early Armenian Christian Law*

Avesta and Iranian Zoroastrian sources of knowledge of law often describe certain types of tying by ropes and chains of suspects, defendants and convicts. It was both a preventive measure and a method of judicial investigation, as well as a component of ritual act. Such ritual-like actions are also described in ancient Armenian sources of knowledge of law – in the “History of Armenia” of Agathangelos, the “History of Armenia” of Faustus of Byzantium, the “History of Armenia” of Lazarus Pharpensis as well as Eghishe’s book “About Vardan and the Armenian war”. In particular, historian Agathangelos describes the story of tying of Gregory the Illuminator. Being the courtier of the King of Great Armenia Tiridates III, Gregory departed from Zoroastrism and adopted Christianity. During the investigation of this crime he was frequently tied in different ways as a part of a ritual. Later on he was sentenced to death, tied particularly “roughly” (arms and legs pulled to the neck) and thrown into Khor Virap – a place resembling the Zoroastrian hell.

After the suppression of the rebellion in 451, the court of the Iranian king Yazdegerd condemned many Armenian princes and clergymen, as well as the satrap of Great Armenia Vasak Syuni, to various types of ritual tying and imprisonment.

Ritual tying was afterwards adopted by the early Armenian Christian law (religion) and was used in medieval Armenia.

Keywords: Tiridates III, Gregory the Illuminator, tying, Zoroastrian Armenia, Christian Armenia, Khor Virap, hell.